

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРИЧИНИ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ БАТЬКІВ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

У статті автор аналізує причини адиктивної поведінки підлітків батьків трудових мігрантів. Розкриває поняття адиктивної поведінки та обґрунтовує негативну роль відсутності одного чи обидвох батьків у формуванні тих чи інших адикцій. Автор наголошує, що саме відсутність задоволеної потреби у спілкуванні з батьками впливає на емоційний стан дітей, знижує самооцінку, сприяє погіршенню настрою, породжує агресивність, тривожність, потребу зниження цієї напруги іншими методами, не завжди соціально схвальними.

Ключові слова: трудова міграція, підлітки, адикція, аутодеструктивна поведінка, операційні критерії залежності.

Постановка проблеми. Кінець ХХ – початок ХХІ століття для України ознаменувався масовою трудовою міграцією населення. Вже за кілька років стало зрозуміло, що попри позитивні сторони цього явища, з'являються негативні наслідки. Сьогодні без батьківської опіки залишаються не лише діти з неблагополучних та асоціальних родин. Соціальні цінності витіснили духовні, а відтак на перший план вийшли матеріальний достаток і благополуччя. За кордон почали виїжджати як чоловіки, так і жінки віком від 25 до 50 років. У 96 % з них на Україні залишились діти. Почав зростати відсоток дітей «соціальних сиріт» [6].

Такий стан справ засвідчує неспроможність у повній мірі батьків виконувати свої виховні функції, забезпечити базові потреби у безпеці, безумовній любові та прийнятті, входженні в систему соціальних відносин, передачі норм поведінки, моральних цінностей і т.ін.

Незалежно від того, коли покидають дитину батьки, це безумовно позначається на її сприйнятті світу, на психологічному здоров'ї, вони стикаються з більшою кількістю проблем, з якими тепер їм доводиться справлятися самостійно.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема сім'ї як соціального інституту розкрита у працях А. Антонова, Т. Андрєєвої, Т. Гурко, А. Харчева. Питання сімей трудових мігрантів досліджували І. Крупник, Г. Ляльчук, А. Смотрицький, О. Песоцька, Т. Яблонська, В. Фомічова, Т. Зелінська, Г. Федоришин, О. Ліщинська, К. Левченко, І. Трубавіна, І. Цушко та ін. Окремі аспекти проблеми корекції девіантної поведінки, до якої безсумнівно належить адикція, були розкриті у працях педагогів та психологів Ш. Амонашвілі, А. Анісової, А. Бандури, І. Беха, М. Бітянової, Л. Виготського, І. Данченко, А. Захарової, Е. Змановської, Г. Кумаріної, І. Літвінова,

А. Макаренка, Н. Максимової, Р. Овчарової, В. Оржеховської, М. Рожкова, Г. Товканець, О. Шарапової та ін.

Особливої уваги заслуговують праці щодо життєвих ситуацій сімей трудових мігрантів, зокрема, Д. Панішкевич, який аналізує життєдіяльність тих сімей, поділяючи їх на категорії (благополучні та неблагополучні сім'ї), Н. Куб'як, Л. Ковальчук, Т. Кривко, Т. Дорошок, Боярин Л.В., які аналізують вищезгадані сім'ї, розкривають проблеми виховання дітей у них, пропонують відповідні методики соціально-психологічної роботи з подолання занедбаності дітей, вихованих у таких сім'ях.

Однак, незважаючи на наполегливі спроби розв'язати проблеми дітей трудових мігрантів, питання адикцій залишається сьогодні відкритим і маловивченим.

Метою статті є розкриття психологічних детермінант адиктивної поведінки підлітків батьків трудових мігрантів.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Сім'я як унікальна структура забезпечує найбільш комфортні умови дитині для її особистісного та інтелектуального розвитку. Це фізичний та емоційний розвиток, який дуже складно може компенсувати інший інститут суспільства. Сім'я формує та несе відповідальність за поведінку та особистісні якості дитини. Так, у перші три роки формується її гендерна ідентичність, вибудовуються майбутні моделі поведінки, норми сімейних ролей, зокрема. Від членів сім'ї залежить ставлення дитини до навчання та її розумовий розвиток в цілому, спрямованість до самоосвіти. Визначальним вплив сім'ї є і у формуванні ціннісних орієнтацій дитини у соціальній сфері, що визначає стиль життя, рівень домагань, майбутні перспективи та методи їх реалізації. Сім'я залишається також і джерелом опори, підтримки та прийняття у житті дитини, що впливає на формування Я-концепції, рівень самоповаги та ефективність самореалізації в майбутньому [9].

Бачимо, що роль сім'ї у формуванні підростаючого покоління є беззаперечною. Вона залишається чи не єдиним містком при передачі дітям соціально-історичного досвіду, формує майбутні емоційні та ділові взаємостосунки. Діти, які залишились на родичів, бабусь чи дідусів, втрачають тепло сімейних взаємин і традицій. Як компенсація, розвиваються споживацькі запити, що матимуть катастрофічні наслідки в майбутньому. До того ж, батьки схильні перекладати відповідальність за виховання власних чад на дитячий садок, школу, навчальний заклад вищої освіти [6].

Так закладаються підвалини до адиктивної поведінки. Опираючись на визначення науковця О. Безпалько, адиктивна поведінка – це поведінка людини, для якої притаманне прагнення до відходу від реальності шляхом зміни свого психічного стану завдяки прийому різноманітних хімічних речовин чи постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій. У результаті такої поведінки людина існує у своєрідному

«віртуальному» світі. Вона не лише не вирішує своїх проблем, але й зупиняється в особистісному розвитку, а в окремих випадках навіть деградує [3].

Фактично формується згубна звичка, яка визначається залежністю від того, що людині шкодить, зокрема, алкоголю, тютюнопаління, наркотиків, азартних ігор тощо. За останні роки сутність адиктивної поведінки дещо змінилася, до неї почали відносити і залежність від азартних ігор, комп'ютеру, Інтернету, мобільного телефону, сексу, релігійного фанатизму, також є залежності від грошей, влади, спорту, їжі та багато інших. Така поведінка спотворює моральні орієнтири особистості, заважає психологічному, інтелектуальному, фізичному розвитку підлітка, руйнує сімейні традиції та духовні цінності [1].

Загалом поняття адикції в науковій літературі розкривається як хімічна залежність та девіантна поведінка. У першому випадку – це аутодеструктивна поведінка, яка пов'язана із потребою вживання будь-якої речовини чи вияву будь-якої активності з метою зміни психічного стану. Виникає так званий непереборний потяг до цього, неминуче руйнуючи організм та особистість.

Адиктивна поведінка формується завдяки фіксації на тому, що особистість вважає для себе прийнятним, безпечним та заспокійливим. Болісні події життя особистості формують нестримне бажання миттєвого їх усунення та досягнення ефімерного почуття щастя. Якщо така дія викликає задоволення, то між тим станом і дією формується відповідний нейронний зв'язок. І кожне наступне негативне переживання буде призводити до появи визначеної аутодеструктивної дії, яка буде виявлятися у все більш короткі проміжки часу. Те, що позбавляє від неприємних почуттів та напруги, повинно бути завжди під рукою.

На думку М. Гріфтса, існують операційні критерії, які в сумі визначають залежність:

- пріоритетність – улюблена діяльність набуває першочергового значення і переважає в думках, почуттях і вчинках (поведінці);
- зміна настрою – супроводжує заглиблення в діяльність (прикладом можуть служити стан емоційного підйому або, навпаки, набуття спокою при переході до улюбленого заняття);
- толерантність – кількісне збільшення параметрів діяльності для досягнення звичного ефекту;
- симптоми відміни – виникнення неприємних відчуттів або фізіологічних реакцій при втраті або раптовому скороченню можливостей займатися улюбленою діяльністю;
- конфлікт – виникнення протистояння в різних формах і видах: конфлікти інтрапсихічні, міжособистісні (з оточуючими людьми), з іншими видами діяльності (робота, соціальне життя, хобі та інтереси);
- рецидив – повернення до улюбленої раніше діяльності, іноді після багаторічного абстинентного періоду [10].

Причиною виникнення адикцій можуть бути також порушення

психічного розвитку дитини. Зокрема, це мінімальні мозкові дисфункції, психопатії, акцентуації характеру і т.ін.

Безпосередньо сама криза підліткового віку також може спровокувати адиктивну поведінку. Адже відомо, що її гостро проживає 20% підлітків, виявляючи негативізм, незадоволення собою, фрустрованість соціальних потреб. Підлітковий вік – один з найскладніших етапів онтогенезу людини. Відомо, що в цей період відбувається докорінна перебудова психічних структур, раніше сформованих, а також виникають нові утворення у вигляді свідомої поведінки, вимальовується загальна спрямованість у формуванні відповідних уявлень та соціальних установок.

Головна характеристика підлітка – особистісна нестабільність. А якщо ще й накладається відсутність поруч батьків, які знаходяться на заробітках далеко від сім'ї, ризик формування адиктивної поведінки значно зростає.

Така особистісна схильність має деякі складові, які у комплексі стають детермінуючою силою адикцій. Зокрема, це: відсутність мотивації досягнення аж до відмови вважати себе суб'єктом діяльності; несформованість функції прогнозування поведінки; низький рівень самоусвідомлення, а також відсутність навичок рефлексії; низький рівень самоповаги аж до неприйняття образу власного «Я»; самозахист від діяльності при появі труднощів; суперечливість між самооцінкою та рівнем домагань; схильність до втечі від реальності в ситуації фрустрації [9].

Батьки повинні усвідомлювати власну важливу соціальну роль – виховання майбутніх громадян суспільства. Ця проблема стає надто складною, коли говоримо про сім'ї трудових мігрантів. Адже у підлітковому віці, як ніколи, дітям потрібний приклад батьків, їхня порада та підтримка. Безумовне прийняття підлітка батьками впливає на самооцінку дитини, отож якщо такої немає, то й самооцінка не буде розвиватись так як треба. Спілкування з батьками у визначені години по телефону чи через інтернет-ресурси часто перетворюється на форму контролю та посилені вимоги до дитини зі сторони батьків, що аж ніяк не сприяє налагодженню контакту та довірі. Дитина чує і/або бачить батьків, проте не може доторкнутись, обняти, поділитись внутрішніми переживаннями. Навіть якщо в дитини щось трапилось, то вона вряд чи розкаже про це, адже часто її мучить почуття провини (батьки не забувають повторювати, що поїхали на заробітки для її ж добра, щоб оплатити навчання, покращити умови її проживання тощо).

Таким чином діти замикаються в собі, стають закомплексовані, у них підвищується рівень тривожності, формується почуття ворожості, несформованість Я-образу, статево-рольової ідентичності, домінування залежності в поведінці, імпульсивність тощо.

Попри те, що підлітковий вік характерний психосоціальними змінами, це ще час і стрімких психофізіологічних змін. Дитина потребує тісного психоемоційного контакту з батьками, а за їх відсутності виникає незадоволена життєво важлива потреба в любові, що призводить до агресивності,

стурбованості, роздратованості, боязкості та тривоги. Тривожність негативно впливає не лишена емоційне самопочуття підлітка, а й у подальшому його житті порушує функціональні можливості психіки – занижена самооцінка, низький рівень навальності в силу ригідності мислення, відсутності креативу уяви, продуктивності пам'яті – відбувається деструкція і гальмування розвитку особистості. Так звані «хронічні тривоги» здебільшого перетворюються на патопсихологічні розлади. Значна кількість тривожних підлітків мають проблеми зі здоров'ям [9].

У сім'ї, де немає одного чи навіть обидвох з батьків, відбувається відчуження дітей від батьків у зв'язку із втратою тісних контактів. Базова потреба в емоційній близькості у дитини у повній мірі не задовільняється. На фоні дефіциту позитивних почуттів щодо себе і до оточуючих може підштовхувати підлітків до зловживання психоактивними речовинами, формувати адиктивну поведінку. Частішають психосоматичні захворювання. Ажде відсутність матері чи обидвох батьків є надзвичайно травматичною ситуацією для дітей любого віку, статі тощо. Потреба у спілкуванні з батьками потроху витісняється іншими видами активності, не завжди соціально схвальними.

Боярин Л.В. провела наукове дослідження діагностику виховного потенціалу сімей трудових мігрантів і порівняльний аналіз прояву ознак девіантної поведінки у дітей підліткового віку з таких сімей та школярів із повних благополучних родин. Вона стверджує, що у дистантних сім'ях створюються несприятливі умови для виховання, які спричиняють депривацію [3].

У науковій літературі можна віднайти перелік комплексу проблем, які виникають у підлітків з сімей трудових мігрантів:

- формування особистісної тривожності;
- перебування у негативних емоційних тонах, депресивні стани;
- соціальна неадаптованість або дезадаптованість;
- несформованість відповідальності за власні дії;
- посттравматичні стресові симптоми;
- хворобливість організму;
- афективні поведінкові реакції;
- негативна – Я-концепція;
- проблема самостійності.

Відсутність поруч батьків також посилює вплив інших соціально-негативних факторів розвитку і становлення дитини – підлітково-юнацькі авторитети, асоціальні групи, вживання наркотичних речовин, ціннісних пріоритетів молодіжної субкультури [8].

Часто підліток намагається приховати власне подвійне життя, починає говорити неправду, обманювати оточуючих, перекладати провину за власні помилки та промахи на інших. Усе це впливає зі структури адиктивної особистості, яка таким чином приховує від соціуму (а нерідко і від самої себе)

свій комплекс неповноцінності та гіперкомпенсаторна реакція, що сформувалися від неуміння жити відповідно загальноприйнятим нормам і правилам.

Нерідко від заниженої самооцінки такі підлітки перестрибують до завищеної, оминаючи адекватну. Невимовно приємне відчуття переваги над оточуючими формується як психологічний захист, сприяє власній самоповазі, яка так необхідна при непорозуміннях підлітка з родиною чи колективом. Власна зверхність опирається на почуття «вільної від життєвих зобов'язань людини» на противагу інших, які знаходяться у «сірому побутовому болоті».

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що основою причиною адиктивної поведінки підлітків з сімей трудових мігрантів є проблема задоволеності спілкування зі значимими дорослими, батьками. Це безпосередньо впливає на емоційний стан дітей, знижує самооцінку, сприяє погіршенню настрою, породжує агресивність, тривожність, потребу зниження цієї напруги іншими методами, не завжди соціально схвальними. Саме тому вчасна діагностика та подальший соціально-психологічний супровід таких підлітків вкрай необхідні. Цю роботу повинні виконувати як близькі дитині особи (родина, в якій залишилась дитина на час відсутності батьків, чи інтернатна установа), так і працівники психологічної служби, педагоги й адміністрація навчального закладу, де вчиться підліток. У випадку діагностування хімічної залежності – працівники психіатричних клінік та інші медики.

Перспективою нашого дослідження буде пошук сучасних підходів до шляхів корекції адиктивної поведінки підлітків батьків трудових мігрантів.

Література

1. Алексеєнко Т. Соціально-педагогічна підтримка дітей групи ризику / Т. Алексеєнко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2005. – № 1. – С. 56–60.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях / Ольга Володимирівна Безпалько. – К. : «Логос», 2003. – 134 с.
3. Боярин Л. В. Причини проявів девіантної поведінки підлітків із сімей трудових мігрантів / Л. В. Боярин // Теоретичні і прикладні проблеми психології, № 2(31), 2013. – С. 68–75.
4. Золотова Г. Д. Поведінковий підхід до профілактики адиктивної поведінки дітей в умовах територіальної громади // Соціальна педагогіка: теорія та практика, № 3., 2013. – С. 47–56.
5. Ігнатенко К. В., Лазуренко І. А. Деякі аспекти соціальної роботи з дітьми трудових мігрантів / К. В. Ігнатенко, І. А. Лазуренко // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», № 13, 2017. – С. 24–27.
6. Крупник І. Р. Особливості уявлень дітей трудових мігрантів про майбутнє сімейне життя : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 – соціальна

психологія; психологія соціальної роботи / Іван Романович Крупник ; Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. – К.: 2015. – 20 с.

7. Максимова Н. Ю., Толстоухова С. В. Соціально-психологічні аспекти профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді. – К.: ЦССДМ, 2000.

8. Психолого-педагогічна робота з «дітьми вулиці» / За ред. С. В. Толстоухової, І. М. Пінчук – К.: ІДЦ ССМ, 2000.

9. Савель С. Організація виховної роботи з дітьми трудових мігрантів в умовах загальноосвітнього навчального закладу. Навчально-методичний посібник / За ред. проф. Р.Х. Вайноли. – Кам'янець-Подільський, 2011. – 121с.

10. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0#cite_note--1

Транслітерація

1. Alyeksyeyenko T. Sotsial'no-pedahohichna pidtrymka ditey hrupy ryzyku / T. Alyeksyeyenko // Sotsial'na pedahohika: teoriya ta praktyka. – 2005. – № 1. – S. 56–60.

2. Bezpalko O. V. Sotsial'na pedahohika v skhemakh i tablytsyakh / Ol'ha Volodymyrivna Bezpalko. – К. : «Lohos», 2003. – 134 s.

3. Boyaryn L. V. Prychyny proyaviv deviantnoyi povedinky pidlitkiv iz simey trudovykh mihrantiv / L. V. Boyaryn // Teoretychni i prykladni problemy psykholohiyi, № 2(31), 2013. – S. 68–75.

4. Zolotova H. D Povedinkovyyu pidkhid do profilaktyky adyktivnoyi povedinky ditey v umovakh terytorial'noyi hromady // Sotsial'na pedahohika: teoriya ta praktyka, № 3., 2013. – S. 47–56.

5. Ihnatenko K. V., Lazurenko I. A. Deyaki aspekty sotsial'noyi roboty z dit'my trudovykh mihrantiv / K. V. Ihnatenko, I. A. Lazurenko // Zbirnyk naukovykh prats' Khmel'nyts'koho instytutu sotsial'nykh tekhnolohiy Universytetu «Ukrayina», № 13, 2017. – S. 24–27.

6. Krupnyk I. R. Osoblyvosti uyavlen' ditey trudovykh mihrantiv pro maybutnye simeyne zhyttya : dys. ... kand. psychol. nauk : 19.00.05 – sotsial'na psykholohiya; psykholohiya sotsial'noyi roboty / Ivan Romanovych Krupnyk ; Instytut sotsial'noyi ta politychnoyi psykholohiyi NAPN Ukrayiny. – К.: 2015. – 20 s.

7. Maksymova N. YU., Tolstoukhova S. V. Sotsial'no-psykholohichni aspekty profilaktyky adyktivnoyi povedinky pidlitkiv ta molodi. – К.: TSSSDM, 2000.

8. Psykholoho-pedahohichna robota z «dit'my vulytsi» / За ред. S. V. Tolstoukhovoyi, I. M. Pinchuk – К.: IDTS SSM, 2000.

9. Savel' S. Orhanizatsiya vykhovnoyi roboty z dit'my trudovykh mihrantiv v umovakh zahal'noosvitn'oho navchal'noho zakladu. Navchal'no-metodychnyy posibnyk / За ред. проф. R.KH. Vaynoly. – Кам'янець'-Поділ's'кyy, 2011. – 121с.

10. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0#cite_note--1

Заверуха О.Я.

Психологические прины адиктивного поведения подростков родителей трудовых мигрантов

В статье автор анализирует причины аддиктивного поведения подростков родителей трудовых мигрантов. Раскрывает понятие аддиктивного поведения и обосновывает негативную роль отсутствия одного или обоих родителей в формировании тех или иных аддикций. Автор подчеркивает, что именно отсутствие удовлетворенной потребности в общении с родителями влияет на эмоциональное состояние детей, снижает самооценку, способствует ухудшению настроения, порождает агрессивность, тревожность, потребность снижение этого напряжения другими методами, не всегда социально одобрительными.

Ключевые слова: трудовая миграция, подростки, аддикция, аутодеструктивное поведение, операционные критерии зависимости.

Zaverukha O.

Psychological causes of addictive behavior of adolescents parents of labor migrants

In the article the author analyzes the causes of addictive behavior of adolescents of parents of labor migrants. Exposes the notion of addictive behavior and substantiates the negative role of the absence of one or both parents in the formation of certain additions. The author stresses that it is the lack of a satisfied need for communication with parents that affects the emotional state of children, reduces self-esteem, helps to weaken the mood, gives rise to aggressiveness, anxiety, the need to reduce this stress by other methods, not always socially acceptable.

Key words: labor migration, adolescents, adduction, self destructive behavior, operational criteria of dependence.

УДК 159.9.072.43 : 159.923.2

Ковальчук А.А.

**РОЛЬ СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ
У РОЗВИТКУ ЇХ АДАПТИВНОСТІ**

У статті представлено огляд і аналіз проблеми роль суб'єктивного благополуччя у розвитку адаптивності в іноземного студента. Обґрунтовано розуміння суб'єктивного благополуччя у працях видатних психологів сучасності. Показано, що в сучасних психологічних дослідженнях з означеної проблеми відсутнє єдине методологічне підґрунтя дослідження суб'єктивного благополуччя. Воно розглядається як внутрішній досвід респондента, як інтегральне соціально-психологічне утворення, як оцінка людиною себе, світу, себе у світі (позитивна), перевага позитивних переживань над негативними емоціями, через когнітивні процеси та емоції, що утворюють емоційний фон